

ЛИКОВНО – ВИЗУЕЛНА СИМБОЛИКА У ЗНАЧАЈНИЈИМ ИЛУСТРАТИВНИМ ПРИЛОЗИМА У СРПСКОМ ИЗДАЊУ ОВИДИЈЕВИХ *FASTI*

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

Филозофски факултет у Косовској Митровици, Србија
E-mail: nikolacvetkovic7@hotmail.com

Резиме: На самом почетку овог текста скреће се пажња на стваралачки опус Овидија, једног од најзначајнијих римских песника. А потом следи разматрање ликовно-визуелних симбола и значајних илустративних прилога који су обогатили српско издање песникових *Fasti* у коауторском делу Александре Бајић и Милана С. Димитријевића, у прве четри књиге овог занимљивог дела. Посебна пажња посвећује се лепо одабраним нумизматичким примерцима и красно обликованим мотивима на њима, као и лику Јануса.

Кључне речи: Астрономија у култури, Овидије, латинска поезија, римска књижевност

По први пут се на српском језику појављује превод Овидијевих *Fasti*, дело једног од најзначајнијих римских песника. Поред љубавних песама, *Amores* и епа *Љубавне вештине Ars Amatoria*, са којима овај поета оставља дубок траг у интимној лирици; посебно су драгоцене његова дела *Метаморфозе*, *Хероиде*, *Изгнаничке посланице из Понта*. Његов стваралачки опус употпуњују *Fasti* (*Календар / Празници*), недовршена књига у шест целина, углавном митолошко-религијских и обичајних стихова, који тумаче календар од почетка јануара до јуна.

Александра Бајић и Милан С. Димитријевић учинили су својеврсни подвиг објављујући наведено дело у преводу на српски језик. Ово Овидијево остварење није сачувано у оригиналу, објављено је постхумно, а преводиоци су користили један латински препис из десетог века и његов превод на енглески. Он је надахнуто опевао верске и националне светковине старог Рима везане за одређене датуме, укључујући ту и приче и предања повезана са динамичним историјским збивањима у Риму. *Fasti* немају стилско-уметничких одлика *Amores* и *Ars Amatoria*, посебно када је реч о лиризму, мисаоности и песничком изразу, са колоритом епохе, али дограђују и

употпуњавају увид у опус овог великана, и савременом читаоцу нуде више тога што дочарава дух народног живота, као и разуђене митолошке визије и представе.

Додајмо овде да је Овидије почео са љубавном поезијом у којој је досегао значајан домет. Поред већ поменутих *Amores*, певао је бројне љубавне елигије, у три књиге, са педесет песама. Стихови су упућени можда фиктивној песниковој драгани Корини, а у њима је присутна фина иронија и танана хуморност; неки мотиви узети су из александријске љубавне лирике. Овим враголастим и често фриволним песмама, “шаљиви певач љубавне нежности“, како је о себи говорио, стекао је велику популарност у Риму.

Хероиде или *Посланице* су писма (21) која жене из митологије (Пенелопа, Федра, Медеја и сл) пишу мужевима или љубавницама. Напоменимо, да *Ars Amatoria* у три књиге, дело је које по нашем мишљењу, представља највиши домет Овидијеве поезије. Ту се у стиховима дају упутства мушкарцима како да се допадне женама и сачувају њихову љубав, као и слични савети женама (у трећој књизи).

Метаморфозе, у петнаест књига, су главно песниково дело, са близу бројем 12 000 хексаметара, у којима се обрађује више од 200 грчких митова и италских прича. То је, по оцени многих, најбоље Овидијево остварење.

Као изгнаник у Томима Овидије је написао *Песме туге (Tristia)* и *Libri ex Ponto (Писма из Понта)* у елегичном тону приказујући тежак живот у варварској туђини, чежњу за Римом, уз молбе за помиловање.¹

За археоастрономе, Овидијеве *Fasti* представљају праву благодет за креативна истраживања. Аутори превода, заједно са коментарима, пружили су темељну основу за евентуална даља продубљивања, а широј читалачкој публици прилику да ужива у повременим лирским преплетима и продуктовољности великог уметника.

Александра Бајић, оснивач Друштва „Влашићи“ за археоастрономију и етноастрономију,² пре овог вредног превода објавила је више интересантних књига; овде скрећемо посебну пажњу на *Сунце Лепенског вира*,³ за коју је предговор написао Милан С. Димитријевић. Он је при том указао на осмишљена студијско-аналитичка преиспитивања драгоценог археолошког

¹ Фрагменти из предавања о песнику Овидију – предмет Општа књижевност, на Филозофском факултету у Приштини, (Косовској Митровици - Грачаници) Филозофском факултету у Нишу, Универзитету хуманистичких наука у Новом Пазару и др.

² Идеја о формирању Друштва за археоастрономска и етноастрономска истраживања је настала априла 2014.године, на састанку Астрономског друштва "Руђер Бошковић" у Београду, који је био посвећен астрономском знању Срба. На том састанку, свима је било јасно да је потребно оформити једно интердисциплинарно односно мултидисциплинарно тело, које ће се бавити изучавањем археоастрономија и етноастрономије.

³ А. Бајић, Х. Павловић, *Сунце Лепенског вира*, Друштво „Влашићи“, Београд, 2015.

³ А. Бајић, Х. Павловић, *Сунце Лепенског вира*, Друштво „Влашићи“, Београд, 2015.

наслеђа, и то на један оригиналан начин, уз помоћ рачунара, амбијенталног и теренског ситуирања, запажајући нове детаље који обогаћују нашу археоастрономију. Додајмо овде да се Бајићева бави неколиким другим областима као што су: словенска митологија,⁴ келтско – словенска истраживања и паралеле⁵ и календар предака.⁶

Милан С. Димитријевић, астрофизичар светскога гласа и имена, поред уже специјалности, истраживања профила спектралних линија,⁷ атомски сударни процеси,⁸ звездане атмосфере⁹ и др. - од краја прошлога века интензивније се бави астроинформатиком¹⁰ и базама података,¹¹ као и историјом и филозофијом природних наука,¹² античким темама¹³ и археоастрономијом/астрономијом у култури.¹⁴ У најновије време, изазовна тема за ове ауторе била је *Fasti* знаменитог римског песника Овидија.

⁴ А. Бајић, *Перун или Марко Краљевић, прилози за митску биографију Перуна бога грома*, Пешић и синови, Београд, 2014; *Богови старих Словена*, Пешић и синови, Београд, 2008; *Велика богиња старих Словена*, Пешић и синови, Београд, 2007.

⁵ А. Бајић, *Келтско – словенске паралеле 1*, Пешић и синови, Београд, 2010; *Келтско-словенске паралеле 2*, Пешић и синови, Београд, 2011.

⁶ А. Бајић, Д. Јацановић, *Календар предака: врзино коло на боговом гумну*, Пешић и синови, Београд, 2012.

⁷ М. S. Dimitrijević, N. Konjević, *Stark broadening of doubly and triply ionized atoms*, J. Quant. Spectrosc. Radiat. Transfer, vol. **24**, 1980, 451-459.

⁸ А. А. Mihajlov, M. S. Dimitrijević, Lj. M. Ignjatović, *The contribution of ion-atom radiative collisions to the opacity of the solar atmosphere*, Astron. Astrophys. Suppl. Ser., vol. **276**, 1993, 187-192.

⁹ L. Č. Popović, S. Simić, N. Milovanović, M. S. Dimitrijević, *Stark broadening effect in stellar atmospheres: Nd II lines*, Astrophys. J. Suppl. Series, vol. **135**, 2001, 109.

¹⁰ M. S. Dimitrijević, S. Sahal-Bréchet, A. Kovačević, D. Jevremović, L. Č. Popović, *New challenges of astrophysics – STARK-B database and Serbian virtual observatory ' – SerVO, and relations to Virtual Atomic and Molecular Data Center – VAMDC*, in Computer Systems and Technologies, Proceedings of the 12th International Conference CompSysTech'11, eds. B. Rachev, A. Smrikarov, ACM (Association for Computing Machinery) ICPS (International Conference Proceedings Series), ACM Press, New York, vol. **578**, 2011, 23-31.

¹¹ Sylvie Sahal-Bréchet, Milan S. Dimitrijević, Nicolas Moreau, Nabil Ben Nessib, *The STARK-B database VAMDC NODE: A repository for spectral line broadening and shifts due to collisions with charged particles*, Physica Scripta, vol. **50**, 2015, 054008 (1-6).

¹² M. S. Dimitrijević: 2011, *Problems of calendar reform and easter date determination and a proposition to the Serbian orthodox church, made by Djordje Stanojević*, Transdisciplinary Studies, vol. **1**, 2011, 147-156.

¹³ E. Th. Theodossiou, V. N. Manimanis, P. Z. Mantarakis M. S. Dimitrijević, *Astronomy and constellations in Iliad and Odisey*, Journal of Astronomical History and Heritage, vol. **14(1)**, 2011, 22-30.

¹⁴ E. Th. Theodossiou, V. N. Manimanis, M. S. Dimitrijević, P. Z. Mantarakis, *Sirius in ancient greek and roman literature: From the orphic Argonautics to the Astronomical tables of Georgios Chrysococca*, Journal of Astronomical History and Heritage, vol. **14(3)**, 2011, 180-189.

Здушно су се прихватили овог посла, свесни да дају видан допринос првим преводом на српски језик овог, до сада, код нас занемариваног дела. Упустили су се у стваралачку авантуру, која је донела користан плод на ползу стручњака, али и љубитеља поезије; посебно оних, који су заинтересовани за античку књижевност, археоастрономију, календаре и богату симболику садржану у овом делу.

На почетку саме књиге, налази се уводно слово Проф. др Милорада Стојића под лирски интонираним насловом: *Овидијев поетски календар*. Овидије, као дворски песник, достигао је врхунску славу у старом Риму, а нажалост, завршио је у прогонству, па је, да би се умилио Тиберијевом посинку Друзу, написао лирски подстицајну *Посвету*,¹⁵ која сведочи о његовом односу према царској породици.

Прва од шест књига посвећена је јануару, а изнад њеног почетка је красан мермерни портрет Јануса¹⁶ са којим песник разговара и тражи одређена тумачења и објашњења, а у завршном делу одељка о првом јануару је слика број два са Јанусом и Сатурновим бродом на римском новчићу,¹⁷ а на самом крају, слика број четири са асом из збирке Сергија Димитријевића,¹⁸ кованим око 65. у Риму, којима ћемо обратити одговарајућу уметничко-естетску и симболичку пажњу.

Ова књига, у поменутом преводу и обради Александре Бајић и Милана Димитријевића, на два изразито упадљива места доноси мермерни портрет Јануса, древног Италског бога, који се чува у Ватикану. Ово божанство са два лица што гледају у различитим правцима, једно је од најстаријих и најмоћнијих божанстава у Риму и Лацију; представља бога свих пролаза и прелаза¹⁹, јавних капија и кућних врата. Према неким изворима, ово божанство је индоевропског порекла.

Јанусова два лица окренута на супротне стране, једно гледа напред, а друго натраг, те она виде васцелу прошлост и будућност, или отварање и затварање.²⁰ Он је бог прелаза из прошлости у садашњост, из једног стања у

¹⁵ Овидије, *Fasti*, превели и обрадили Александра Бајић и Милан Димитријевић, Влашићи, Београд, 2016, стр. (11)-13.

¹⁶ Исто, стр. 14.

¹⁷ Исто, стр. 21.

¹⁸ Исто, стр. 23.

¹⁹ Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије* СКЗ, Београд, стр. 176.

²⁰ Мирча Елијаде, Јован П. Кулиано *Водич кроз светске религије*, Народна књига, Алфа, 1996, стр. 325.

друго и у том смислу је бог врата.²¹ Као бог свих прелаза и пролаза, Јанус осматра сваки улазак и излазак²².

Јанус је бог заштитник сваког почетка, па се с пуно разлога његов мермерни портрет налази на почетку *Књиге I*, одмах иза *Посвете*²³ и на задњој корици и омоту, изнад основних података и индикација о овом првом преводу на српски језик. „Он је бог сваког почетка, првог месеца у години, првог дана у месецу, почетка сваког дана, сваке акције и ритуала“, истичу Срејовић и Цермановићева.

Артур Котерел пише да се Јанус развио у бога свих почетака па му је јануар посвећен као први месец у години.²⁴ Према Шевалијеовом и Гербрановом *Рјечнику симбола*, Јанус који оличава стражара, посвећен је улазу, што се може тумачити и сагледавати као пролаз кроз врата. Он је и бог посвећења у мистерије, па је „држао кључеве *солстицијских* врата“, то јест улазне и силазне фазе годишњег циклуса.²⁵ Јанус Квадрифонс, што значи четвороглави, надгледао је четири годишња доба.²⁶

Јанус, дакле премоћно управља *почецима*, надзирући у ширем смислу и почетак сваког посла, док весталке надгледају завршетак. „Присутан је при сваком рођењу богова, света, људи и њихових дела.“²⁷

Прва књига Овидијевих *Фаста*, 1. јануар, Календе почиње стиховима:

„Погледај како се Јанус први појављује у песми мојој
да ти означи срећну Нову годину Германиче,
двоглави Јанус, извор године, који тихо клизи,
једини бог способан да види и оно иза себе.“

У напомени се објашњава да су Календе „означаваале први дан синодичког Месечевог циклуса (...) дан „младине“, када Месец није видљив на ноћном небу. Од децембарске реформе и са увођењем цивилног календара, „Календе су почеле да означавају први дан у (цивилном) месецу“. При крају фусноте се тумачи етимологија настанка назива Календе, уз указивање на различита гледишта и схватања.

На најстаријим нумизматичким примерцима римског републиканског кованог новца присутна је ликовно визуелна представа Јануса са два лица. На неким он има браду, која симболизује храброст, мудрост и мужевност, а на каснијем кованом новцу он је без ње, са глатким младоликим лицем.

²¹ Ж. Шевалије, А. Гербран *Рјечник симбола*, Загреб, 1987. стр. 216. „Јанус је са два лица могао надирати и улазе и излазе, видети унутар и споља, десно и лево, спреда и позади, горе и доле, за и против“.

²² Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије* СКЗ, Београд, стр. 176.

²³ А. Бајић и М. Димитријевић, *Овидијеве Фаста*, стр. 14.

²⁴ Артур Котерел, *Речник светске митологије*, Нолит, Београд 1998, стр. 232.

²⁵ Ж. Шевалије, А. Гербран, *Рјечник симбола* стр. 746.

²⁶ А. Котерел, *Речник светске митологије* стр. 232.

²⁷ Ж. Шевалије, А. Гербран *Рјечник симбола*, Загреб, 1987. стр. 216.

Ликовно-визуелни изглед мермерног портрета Јануса који краси почетне странице књиге Овидијевих *Фаста*, јесте са брадом која се у низу волутасто спушта у два реда.

Атрибути Јануса, који чува, затвара и отвара врата, су вратарска полица (штап и кључ). Према Бидерману, његова складно уобличена глава, данас, у нашој савремености, симболизује „све што је двојако и двозначно, позитивне и негативне аспекте неке радње или ствари“.²⁸

Потом следи друга књига, у чијем се уводу истиче да је јануар готов и да година напредује са песмом, „док други месец тече ...“ а затим трећа. У току Ида, 15. марта, илустративно је уклопљена слика седам са денаром, који је Октавијан Август ковао вероватно у Сарагоси, 18-19. године пре наше ере.²⁹ На аверсу је глава Октавијана Августа, са натписом CAESAR AVGVSTVS. На реверсу је изванредно уметнички обрађена комета представљена као звезда са осам кракова, који се зракасто разилазе, ту је упадљив реп комете, унеколико крушкастог облика. Поменути комета се појавила над Римом у време убиства Јулија Цезара, па се веровало да је то визуелна ознака његове душе на путу према небесима. Натпис на реверсу гласи DIVVS IVLIVS – *Божански Јулије*.

Изнад поменутог денара су стихови, у пуном сагласју са наведеном илустрацијом, и дословце гласе:

„Оно што је умрло од челика, беше Цезарова сенка.
Уздигнут на небо, пронашао је Јупитерове дворе,
Његов је храм на моћном форуму.“

Цезарово тело усмрћено челиком је сенка, што је симбол сустајања и немоћне плоти док се његова душа воздиже на небо где ће се он наћи међу боговима и бити примљен у Јупитеровим дворovima.

У последњем наведеном стиху указује се на храм што се налази на моћном Форуму. Управо слика осам приказује његове остатке величански деификованог Јулија Цезара.

У уводу четврте књиге посвећене месецу априлу, ситуиран је денар Јулија Цезара, кован у Африци 47-46. пре н.е. на коме су приказани преци од којих је тврдио да води порекло.³⁰ На аверсу је изванредно складно уобличена глава прелепе богиње Венере, са упечатљивом дијадемом и вешто зачешљаном косом, Енејине мајке.

„Од њих је настао Енеја чија побожност је позната, који је
носио свете ствари и свога светог оца на раменима, кроз ватру.“

²⁸ Ханс Бидерман *Речник симбола* Београд, 2004 стр. 131.

²⁹ Исто, стр. 100.

³⁰ У напомени број 3, стр. 110 се указује како је Јулије Цезар сматран потомком величанственог Енеје, чија је предивна мајка Венера. „Када је Цезар посинио Октавијана Августа, он је то *добио у наследство*.“

У легенди испод овог денара истакнуто је Енејино бекство из Троје и ликовно графички уобличена слика како носи на леђима оца Анхиса; у десној, готово анатомски ваљано извајаној руци држи Паладијум, „култну дрвену статуу Богиње Паладе Атине, односно Минерве, која је пала са неба на молбе Ила, оснивача Троје и била заштитница Троје а касније Рима.“ У залеђини је натпис CAESAR.

У одељку означеном са четврти април, који је у знаку празника мегалезијске Кибеле (што је била фригијска главна државна богиња) смештена је слика број четири са фонтаном Кибеле на њеном тргу у Мадриду.³¹ Доминира Богиња, што на глави носи круну кружног облика, а на њој су градске зидине са кулама, а божанске кочије, са четири точка, вуку силни лавови, са подигнутом по једном шапом у покрету. Драперија је естетски вешто извајана са изразитијим графичким назнакама који оличавају спуштање доњег дела огртача, до самог већег точка.

У визуелном контексту уметничко графичког обликовања књиге, испод слике фонтане, песник Овидије надахнуто поставља питање о поменутиим страшним лавовима који су ставили своје гривасто неочешљане вратове „у њену криву узду?“ Ту је песник престао да говори а Богиња је рекла: „мисли се да је њихова сила први пут укроћена од ње“, о чему недвосмислено сведоче њене кочије. Оне су на овој фотографији, раскошног изгледа, са гравурама на бочним странама и постољем са Кибелом, која се својом фигуром уздиже ка плаветном небу.

Ликовно визуелно је ваљано уобличена напред помињана круна Богиње на денарима кованим у Риму. Комад на левој страни, ковао је 55 пре н. е. А. Плаутије, а на десној Р. Furius Crassipes 84. пре н. е. На обе поменуте главе богиње Кибеле је круна са симболичним представама градских зидина и узноситих кула, које се уздижу изнад овенчаног профила, с том разликом што су код ковничара Плаутија куле танано уздигнуте и замрежене зидинама, а код П. Фурија су чвршће утемељене и знатно ниже, у зупчастом распореду, који се ослања на венац. Ликови богиње у профилу су приближно слични, с тим што је код Плаутија, суптилније изражен носни део са очним капцима, па су и праменови косе, који се спуштају испод круне унеколико увијених линија, графички изразитије означени, посебно у односу на ваљкасто издужен вратни део. Код Фурија, назначени су трагови косе и крагна која уоквирује вратни део.

У четвртој књизи, 12 април, Овидије пева о играма посвећеним Церери, које су пратиле богата обећања и дарови богињи. Ту је вешто уграђен ковани новац Сиракузе (слика 9, стр. 126); из око 400. пре н. е. На аверсу се налази филигрански рађена квадрига са кочијашем коме Ника, богиња победе ставља венац. Квадрига је у пуном залету, коњи у силном галопу подижу предње ноге, док су им тела исцртана из одговарајућег угла, тако да се предњи део, прса сваке усхитрене животиње читује у самерљивим

³¹ Исто, стр. 118.

димензијама. Кочијаш на двоколицама има мало неприродно опружену десну руку, што се у висинској равни налази у паралелном односу са испруженим рукама богиње Нике у којима држи венац. Крила су јој у узмаху, ношена зрачном силином, а ноге полусавијене у коленима, петама прате треперави лет крила у усплахиреном ваздуху. Гиздаво подигнуте главе четворопрега продужавају линију кочијашеве опружене руке и представљају живо гибаву основу, над којом ваздушасто лебди богиња, композиционо уклопљена у горњи вршак аверса, затварајући тако полукружну целину. Точкови двоколица су у симетричној сразмери и као да прате ритам задњих ногу четворопрега. Прекрасан графизам квадриге је, како би песник рекао, намалан свим бојама природе, у динамичном и прегнантном ритму, тако да земља скоро блиста у свим тоновима. У озраченој атмосфери ове уметнички врло успеле визуелне композиције присутан је дашак *луцкастог такмичења* што мами девојачке душе. Кружне назнаке венца, заобљена глава кочијаша и точкови квадриге, стварају врло усклађену и хармоничну представу која одише „резбарском“ истанчанашћу. Ритам гиздаво уздигнутих коњских глава и лебдећи став богиње Нике налазе се у врло прикладној ликовно-естетској и композиционо-симболичкој корелацији.

Реверс ове декадрахме је често и у различитим видовима разматран и коментарисан, управо због врло богате и слојевите симболике и наглашеног присуства четири делфина. То је узносита глава насмешене нимфе Аретузе, заштитнице Сиракузе. Два делфина која уоквирују љупко лице нимфе у знаку су спаситељства, а могу да представљају и водиче душа, посебно код бродоломника; а оличавају, поред осталог и рибљег цара, поморску моћ и хитрост. Два поменути делфина окренута у супротним смеровима представљају дуалност природе.³²

У доњем делу је потпис „најславнијег ковничара свих времена Еуајнета Сиракужанина“. Овај примерак грчке декадрахме је, по оцени многих истраживача „један од најлепших у античком свету“. Коврце косе нимфе, различитог волумена, и динамике извијања, унеколико прате гибави ход делфина.

Српски превод Овидијевих *Fasti* пружа драгоцен прилог упознавању дела овог изузетног песника. Са пажњом одабрани ликовно-визуелни прилози оплемењују па и стваралачки надограђују целину красно опремљене књиге, која привлачи пажњу, не само археоастронома већ и шире читалачке публике. Вишезначна космичка симболика присутна у самим Овидијевим стиховима као и у митолошким детаљима, што су ту садржани, нарочито је вредна пажње.

³² Ц. К. Купер, 32-33.

**FIGURATIVE - VISUAL SYMBOLICS IN MORE IMPORTANT
ILLUSTRATIVE INSERTS IN SERBIAN EDITION OF OVID'S *FASTI***

At the very beginning of this text, attention is drawn to the creative work of Ovid, one of the most important Roman poets. Then follows the consideration of figurative - visual symbols and more important illustrative inserts in the first four books of this interesting work, which have enriched the Serbian edition of the poet's *Fasti* in the co-author's work by Aleksandra Bajić and Milan S. Dimitrijević. Special attention is paid to nicely selected numismatic specimens and beautifully shaped motifs on them, as well as to the character of Janus.

Key words: Astronomy in culture, Ovid, Roman poetry, Roman literature